

A TERMÉKENYSÉG-KULTUSZ TERRAKOTTÁI
AQUINCUMBAN

1941-ben F. Fremersdorf a rajnai exportról írva felsorolta azokat a főbb leletcsoportokat, amelyeket a germániai kereskedelem juttatott el Pannóniába.¹ E nagyvonalú vázlatból kitűnik, hogy a Duna középső folyása mentén a rajnai terra sigilláták, díszes mécsesek, terrakották egy évszázadon keresztül uralták a piacot.

Fremersdorf katalógusában az egyik kölni terrakottaműhelyt Aquincumban egy kis mosolygó fiú mellképe képviseli² (1. kép). A germániai lelőhelyeken közismert típus³ aquincumi előfordulása azért érdemel különösebb figyelmet, mert a polgárváros területéről már eddig is három példányát ismerjük, a szomszédos Intercisában még egy további darabot (2—3. kép). Ezek a szóban forgó kölni importpéldánynak helyi, gyatrább kivitelű másolatai, amelyeket már korábban publikáltunk az aquincumi fazekasműhelyek feldolgozása során⁴ — mindegyiket saját leletegyüttese kapcsán. Dolgozatunk keretében nem állt módunkban a terrakottákkal részletesebben foglalkozni, így most térnénk ki néhány felmerülő kérdésre.

A mosolygó fiú típusán kívül még több példány kölni mintákra vezethető vissza, viszont maguk a darabok helyi, aquincumi agyagból készültek, s több esetben negatív formájukat is napfényre hozták az ásatások (4. kép). Ezek: haját fésülő álló Venus (5. kép), széttárt köpenyű álló Venus (6. kép), álló Venus gyermekekkel (10, 13. kép), ülő nőalak ölében csecsemővel (17. kép), ülő Abundantia (15—16. kép), ülő nőalak álló gyermekekkel, Apolló-mellképek, női mellképek diadémmal, női mellképek fejtetőre fésült hajjal, férfi fejek phryg-sapkával.⁵

A felsorolt terrakottatípusok — néhány kivétellel — két polgárvárosi leletegyüttesből származnak: az ún. kelta kerek szentélyből, illetve a hozzá tartozó kegyeszerárus boltjából⁶ (11—12. kép) és a „C” utcában álló kerámiaraktárból⁷ (7—9. kép). — Ehhez a két jól datálható együtteshez sorolhatjuk a tábor és polgárváros különböző pontjain szórványosan előforduló darabokat.⁸ Az aquincumi fazekasműhelyek feldolgozása alkalmával emlékeztettünk is arra, hogy az ún. gázgyári fazekastelepen — amelyik a polgárváros keleti szélén, a dunai kikötő szomszédságában húzódott — szintén készültek terrakották, de feltűnő módon egyetlen, biztosan kölni terrakottatípus sem szerepel ezek között.⁹

Aquincumon kívül a pannóniai limes-vonal mentén a mosolygó fiú mellképét Intercisában találjuk pl. sírletegyüttesben¹⁰ (3. kép), ugyancsak innen származik a gyermekét ölében tartó ülő nőalak két példánnyal is¹¹ (17. kép), valamint egy további sírban egy álló Venus-alak¹² (9. kép). Ugyanez az álló Venus-típus került elő a Sopianae melletti Bicsérd bennszülött lakótelepén, egy fazekaskemence hulladékanyagában¹³ (10. kép), Aquincumtól északra az albertfalvai ala tábor canabaejának lakóödrében,¹⁴ majd tovább Brigetióban, a tábor egyik fazekasműhelyének anyagában,¹⁵ és Ulcisia Castra táborában.¹⁶

*

Felmerülhet a kérdés a különböző leletegyüttesekből származó terrakottapéldányokkal kapcsolatban, hogy vajon melyik kultusz inventárjához tartoztak ezek a jelentéktelen külsejű emléktárgyak.

A régészeti szakirodalomban több ízben foglalkoztak az aquincumi ún. kerek templomban előkerült terrakottaegyüttesrel, amelynek túlnyomó része egy álló Venus-típus sorozatához tartozik. E szentély melletti kegyeszerárus boltjának törmelékanyagából szintén ennek a nőalagnak

1. kép. Mosolygó fiú terrakotta mellképe Aquincumból.
Kölni gyártmány

2. kép. Az 1. képen bemutatott terrakotta helyi másolata

példányai és negatív mintái kerültek elő. Utóbbi együttesében nyolcféle változatban látjuk a szembeforduló ruhátlan nőalakot, s mellette egy-egy változatban phryg-sapkás férfi, valamint Apolló-mellképek, a mosolygó fiú mellképe, különböző hajviseletű és fejéssel díszített női mellképek szerepelnek. Az épület feltárásakor a szentélyben levő félhenger alakú kőbázisról hiányzott a kultuszszobor. Ezért — az említett terrakottasorozat alapján — általánosságban Venus-szentélynek könyvelték el a kultuszhelyet. A város kultikus életével foglalkozó kutatók annak a véleményüknek adtak kifejezést, hogy itt egy koracsászárkori kelta, bennszülött szentély állt, amely a város legkorábbi periódusához tartozhatott, s a helyi hitélet továbbélését dokumentálná az I., esetleg a II. században.¹⁷ Ezt a felfogást támogatná egyrészt a terrakották egészen primitív kidolgozása — ami provinciális mértékkel mérve is egészen kezdetleges színtről tanúskodik —, másrészt az a megfigyelés, hogy a szentély a polgárváros falán *kívül*, a Duna-part felőli részen állt, tehát nem illeszthető bele a városképbe, s annak római veretű mindennapjába.

Nézzük meg elsősorban, hogy Kölnben, illetve a Rajna mentén milyen szentélyekben találták az aquincumi terrakották mintaképeit, milyen istenséget takarnak valójában e sokféle változatban és sokféle megjelenési formában ábrázolt nőalakok.

Köztudomású, hogy a császárkori Germániákban oltárokon, sírköveken, önálló plasztikában a görög—római mitológiától idegen istenalakok is szerepelnek. Gyakran három turbános, bennszülött viseletű nőalakot látunk,¹⁸ egy másik, inkább Alsó-Germánia területére korlátozódó típus szerint a két szélső turbános alak hosszú hajú fiatal lányt fog közre.¹⁹ Az emlékek felirata szerint a „matrona”-kat ábrázolták ezen a módon. Ezeknek a „védőistennők”-nek, anyaistennőknek az elnevezése vidékenként változik magában Germániában is. Bonnban Aufaniae, Kölnben Mahelenensis, Trierben Suleviae; nem azonos, de máshol rokonábrázolásokon Triviae, Nymphis, Nutrices emlékére állítják oltáraikat.²⁰

Ismeretes, hogy a provinciák bennszülött lakossága, miután megismerkedett a birodalmi kultuszokkal, különböző módokon azonosította azokkal hitvilága képzeteit. Máiig sem lezárt kérdés, hogy birodalomszerte milyen

keretek közt zajlott le az interpretáció, s hogy milyen mértékig értékelhetők és értelmezhetők az azonosítások. Csak egy-két jelentősebb nézetet említünk meg, amely idők során éppen a matrona-kultusszal kapcsolatban hangzott el. F. Drexel²¹ már egy fél évszázaddal ezelőtt arra gondolt, hogy a gundestrupi fémedényen látható istenalakok korábbi kelta istenképekre vezethetők vissza, amelyek fából és agyagból készülhettek. Alföldi A. pl. a háromalakos ábrázolással kapcsolatban matriarchalis őstársadalomból visszamaradt istenképekre emlékeztetne,²² szerinte ez a Közép-Duna medencéjének római kori provinciáiban közös indogermán örökség lenne. M. Ihm²³ szerint a kelta alaprétegű vidékeken ez az örökség olyan mélyen gyökeret vert, hogy még a keresztény középkorban is belejátszik a Mária-kultusz egyes megnyilvánulásaiba. H. Kenner legutóbb a noricumai bennszülött kultuszokkal kapcsolatban egy igen gazdag, többértű istenvilágra gondol, amely a természetimádásnak abból az alapvető elképzeléséből fakad, hogy minden egyes jelenségnek megvan a saját külön, védő vagy ártó szelleme. Ezek annyifélek, hogy gyakran fedik és kereszttezik egymást,²⁴ ezért lehet csak bizonytalanul körvonalazni az egyes istenalakokat.²⁵ A helyi termékenység-istennők egy-egy vonása közismertebb császárkori istenekének felel meg, s így többféle módon értelmezik, hol Venus chthonikus, élethalál fölött diadalmaskodó képességével, hol Fortuna bőséget terjesztő tulajdonságával, hol Iuno családi tűzhelyet megőrző vonásával, hol az erdőt-mezőt benépesítő nymphákkal, az utakat oltalmazó Triviae szellemével stb. Lényének tehát egy-egy részét mindezek az ábrázolások és feliratok külön-külön fejezik ki.

Ennek az egyetlen nőistenségnek a sokféle helyi értelmezését a kelta alaprétegű provinciákban mindenütt megtaláljuk, így Germániában, Galliában, Britanniában, Noricumban, Pannóniában²⁶ Fettich N. foglalkozott egy esetleges matrona-kultusz pannóniai létezésével,²⁷ reliefdíszű köemlékekre, áttört díszű ólomtáblácskákra és ülő nőalakot ábrázoló két intercisai terrakottára alapozva megfigyeléseit. Véleménye szerint Pannónia különböző pontjain más és más néven emlí-

3. kép. A 2. képen bemutatott aquincumi másolat egyik példánya Intercisából

4. kép. Negatív minta az egyik aquincumi terrakottaműhelyből

5. kép. Fésülködő Venus, terrakotta

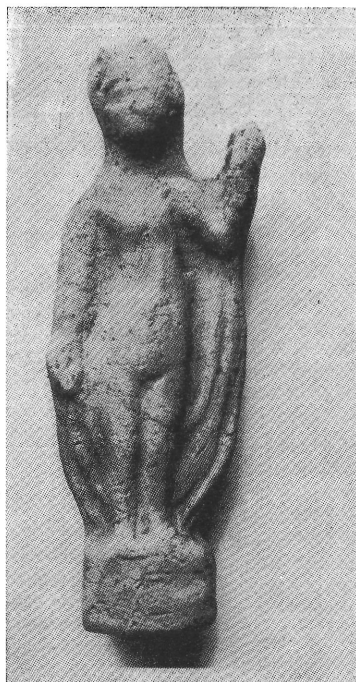
tik, és ennek megfelelően kis eltérésekkel ábrázolják a termékenység-istennőt: Savariában és környékén Matres, Belső-Pannóniában (a Balaton északi partvidékén) Silvanae, Dél-Pannóniában, elsősorban Poetovio környékén Nutrices formájában tűnik fel kultusza. Ehhez a tarka képhez sorolhatjuk a germániai analógiák alapján az Aquincum környékén jelentkező, csecsemőket, kisgyermeket oltalmazó Venus-ábrázolásokat.²⁸

A pannóniai terrakottasorozatban a germániai „matronae” jellegzetes turbános viseletű típusával eddig még nem találkoztunk, bár az eraviszkusz bennszülött kalapviselet hasonló lévén, ez a képtípus nem lehetett idegen Aquincum környékén.²⁹ Ettől eltekintve azonban minden egyes terrakotta-típusra találunk példát az aquincumi szentélyben, amely a matrona-kultusszal függ össze a Rajna mellékén.³⁰

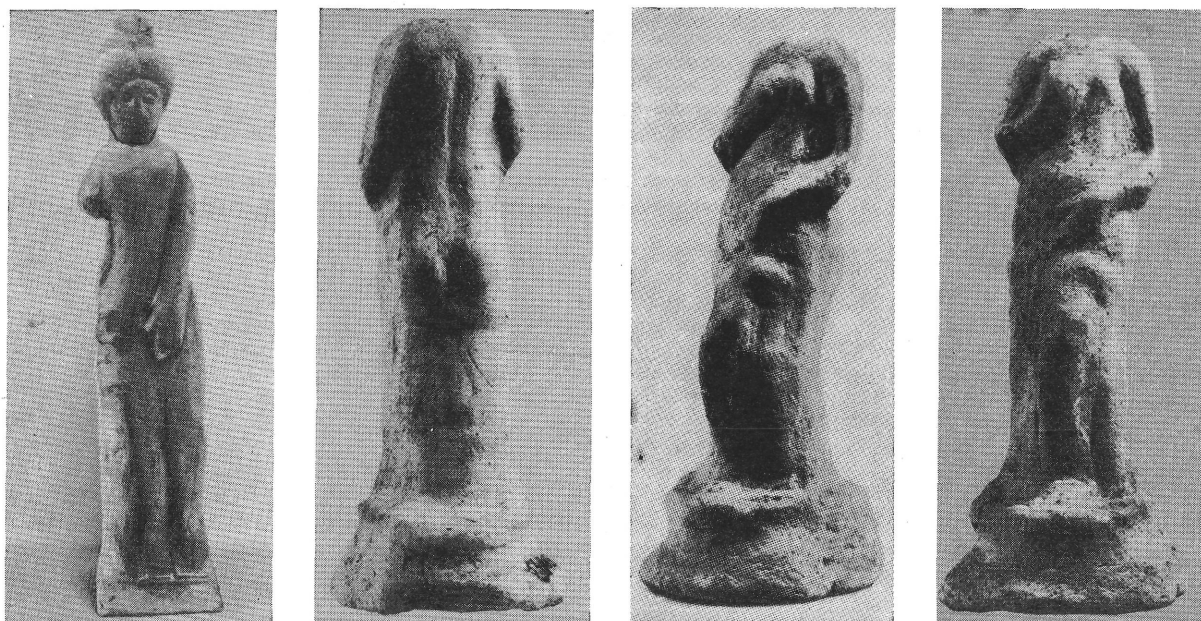
Mint már említettük, a Venus-figurák egyik példánya Intercisában sírmellékletként szerepelt. Ezzel kapcsolatban Sági K. arra figyelmeztet, hogy ez a szokás és szemlélet elsősorban a keltáknál fordul elő.³¹

A sírba helyezett mosolygó fiú mellképénél nem tartjuk kizártnak, hogy itt a terrakottának perszónifikáló jelentősége van. A legutóbb teljes leletegyüttesével publikált Wieden bei Köln-i sírkamra³² faragott kőkarosszékeibe az elhunytak márvány mellképeit helyezték. Nálunk a „padka” talán szék, illetve heverő szerepét helyettesítené.

Az intercisai padkás sír rítusát Sági K. rajnai befolyásnak tartotta. Kölnből és környékéről sorolt fel párhuzamos jelenségeket, s megállapította azt is, hogy Pannóniában még az aquincumi Aranyárok menti temetőben fordul elő ugyanez a rítus a markomann háborúk előttről.³³ Erre az időpontra keltezte egyébként Sági a szóban forgó intercisai sírokat is. Legutóbb Fitz J. revízió alá véve ezek mellékleteit, megállapította, hogy a II–III. század fordulójánál nem korábbiak, s használatban voltak a III. század 30-as éveitig.³⁴ A rajnai etnikum helyett (vagyis

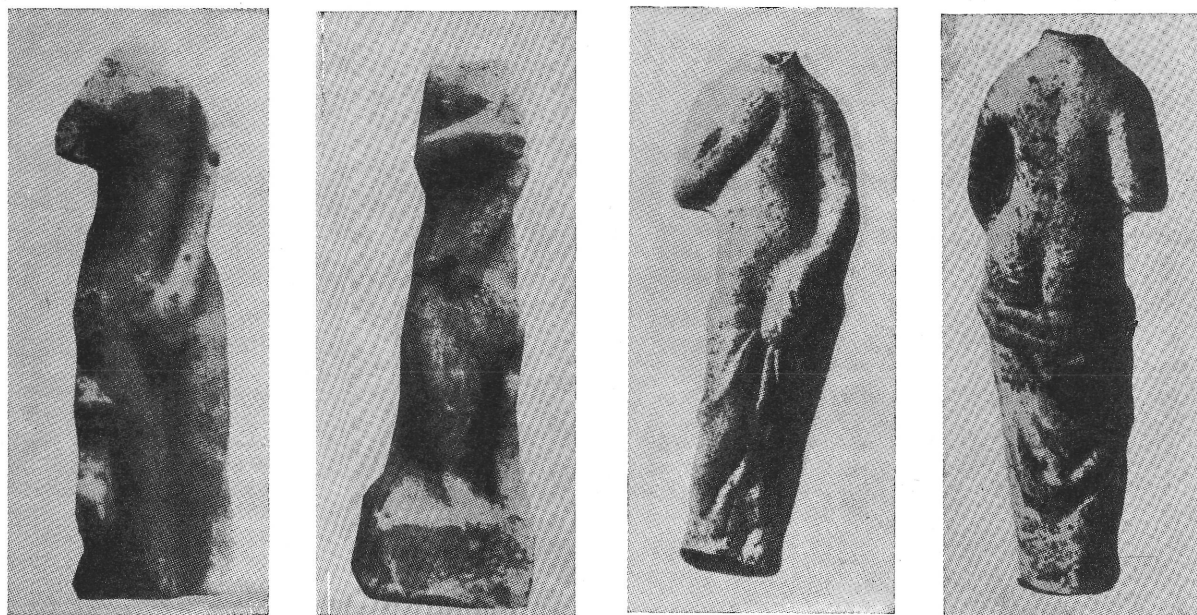
6. kép. Álló Venus szétárt köpennyel

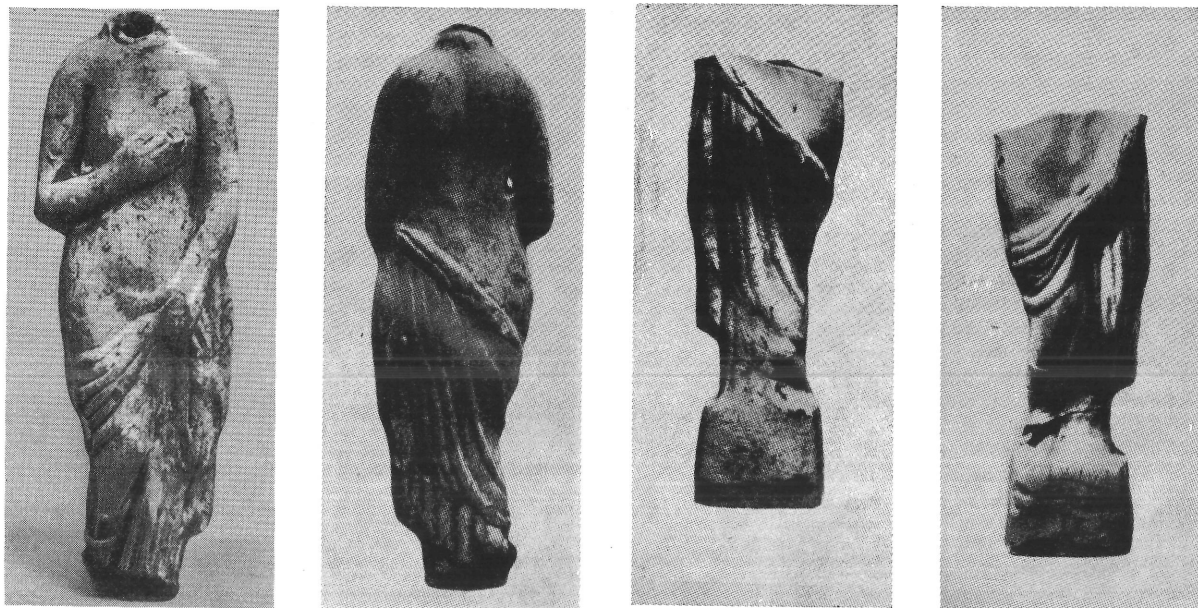
7. kép. Álló Venus-ábrázolások

a coh. I. alp. equitata hozzátartozóinak sírrítusa helyett) már az új, Marcus háborúit követő időszakból származó szír telepések temetkezési szokásához kapcsolná a padkás sírsoportot. Figyelmeztet arra, hogy a hemesai feltárások során szintén találtak a koracsászárkorból, sőt a római foglalást megelőző időszakból hasonló rítust.

Elfogadjuk Fitz J. értékes megfigyelését arra vonatkozóan, hogy a rítus érvényben volt Intercisában a III. század első harmadában, s emlékeztetünk arra, hogy ez Aquincumban is megvolt a II. század második harmadától kezdve egészen Gordianus uralkodásáig.³⁵ Éppen ezért nem tartjuk egyelőre meggyőzőnek azt a tételt, hogy Intercisában már új lakosság temetkezési szokásával kell számolnunk. Aquincumban a padkás síroknak egy másik jellemző kísérelőjelensége is szokásban volt végig a mondott időszakban, ez pedig a sírbahelyezett

8. kép. Álló Venus-ábrázolások

9. kép. Venus-terrakották

leleteknél a *hármás szám*.³⁶ A hamvakat tartalmazó urna mellé különböző edényeket helyeztek el a túlvilági táplálkozás céljára. Ezek között mindig találunk egy edényfajtát, amelyik háromszor ismétlődik: három azonos amphora, három azonos kantharos, három azonos méceses, három azonos pohár stb. szerepel ezekben a sírokban, ami talán a hármás alakban ábrázolt istenségek gyakorlatával együtt közös gyökérre vezethető vissza.³⁷

Az idézett aquincumi, Aranyárok menti temető padkás, de egyéb sírjaiban gyakoriak az üvegmellékletek; még hozzá megfigyeléseink szerint a legritkább, legköltségesebb példányokat helyezték a halott mellé.³⁸ Ebben a temetőrészben Nagy L. Rajna menti stílusgyakorlatra visszavezethető díszítőmotívumokkal faragott sírköveket talált, amelyek feliratából kitűnt, hogy a kölni polgárok „conventus”-a, illetve temetkezési egyesülete állította az emléket honfitársuk részére. Elképzelhető, hogy a városnak ebbe a temetőrészébe a kölni polgárok temetkeztek, lehetőleg *hazai gyártmányú sírmellékletekkel, honi rítus szerint*.

Megemlítjük azt az aquincumi szentélyt is, amelyben a terrakottákat találták. A szentélyt még a húszas években tárta fel Kuzsinszky B.³⁹ A 15 szögű építmény kb. 2,5 m magas pódiumához 12 lépcső vezetett fel, a szentély belsejében félhenger alakú postamens állott, ez előtt heverték az edénymaradványok, terrakották, amelyeket áldozatok bemutatásánál használhattak⁴⁰ (19. kép).

A császárkori kerek és sokszögű szentélyek összefoglaló értékelése során H. Koethe⁴¹ megállapította, hogy a típus elsősorban kelta alaprétegű vidékeken található. Gallián kívül Britanniában, Germániában otthonos, de Noricumban is előfordul, s amint az aquincumi példa bizonyítja, Pannóniáig is eljutott. Koethe összeállításának fő érdeme, hogy a katalógusában szereplő 83 szentély alapján pontos kronológiai megállapításokat tesz. Szerinte a négyszögű szentélytípus a koracsászárkorra jellemző,⁴² így pl. az aquincumi Mercurius-szentély a Hajógyár szigeten.⁴³

Ennél az időnél idősebbek lennének a hat- és nyolcszögű építmények, amelyek a Flaviusok idején jelennek meg. A II. század közepén lépnek fel nyugaton a kerek és nyolcnál több szögű alaptípusok. Az aquincumi 15 szögű típus legszorosabb párhuzama a silchesteri szentélykörzetben található,⁴⁴ amelynek 16 szögű épületformája az Antoninusok korára, inkább már a II. század végére keltezhető.⁴⁵ Ez a korhatározás pontosan egyezik Kuzsinszky eredeti ásatási megfigyelésével, aki azt írja, hogy „szentélyfalak közvetlen rétegződése, és a környéken tett megfigyelések alapján az épület a 2. század végénél korábban nem keletkezhetett”.⁴⁶ Ez az eredeti tényállás

a későbbi kommentárokból már hiányzik, s így ennél sokkal korábbi korhatározásokat engedhettek meg maguknak a kutatók.

Az eredeti korhatározást azért is hangsúlyozzuk, mert csak így válhat előttünk is érthetővé a terrakottaegyüttes típusainak szoros egyeztetése a „C” utca kerámiaraktárában talált áruéval. Utóbbiról az ásatási adatok elárulták, hogy a III. század elejéről származó gyártmányokat tartalmaz, amelyek III. Gordianus uralkodásáig, vagyis a raktár leégésének időpontjáig használatban voltak.⁴⁷

Hogy viszonyulnak most már egymáshoz időben az aquincumi terrakották és kölni mintaképek?

A rajnai és kölni terrakottákat mind ez ideig csak szórványos publikációkból ismerjük,⁴⁸ összefoglaló értékelésük nem történt meg. Megpróbálunk tehát a rendelkezésre álló adatokból megközelítő képet adni a műhelyek formakincséről s koráról.

A kölni terrakották legszebb példányain a mester nevét olvassuk, pl. egy-egy matrona-ábrázolásos darabon Servandus vagy Fabricius nevét, több fiú-mellkép postamensén Vindex vagy Victor nevét⁴⁹ stb. Minthogy Servandus, Vindex, Victor neve mellett némely esetben CCAA (Colonia Claudia Ara Agrippinensis) betűk egészítik ki a feliratot,⁵⁰ itt biztosan helyi műhelyről van szó. Néhány esetben a városon belüli különböző elárúsító helyekre is utalás történik, mint pl. az ad horduarium, ad forum⁵¹ feliratok esetében. Bonnól egy valamivel gyengébb kivitelű matrona-ábrázolásos terrakottát ismerünk, amelynek a hátán levő felirat⁵² arra utal, hogy Servandus műhelyéből származó kölni terrakottákat Bonnban Ianetus műhelyében sokszorosítottak a helyi piac részére. Az irodalomban több ízben szóba kerültek azok a kölni terrakottapéldányok is, amelyek feliratából a consulok nevével jelzett korhatározás olvasható le.⁵³ Bár különböző Rajna menti lelőhelyekről kerültek elő, három példány Servandus műhelyéből való, az egyik 164. február 25-re, a másik 164. szeptember 1-re, a harmadik a 169-es évre keltezett. W. Reusch külön tanulmányban figyelmeztet arra, hogy ez a dátum nem a készítés idő-

10. kép. Venus gyermekkel

11. kép. Venus-
terrakották

pontját jelzi, hanem azt az ünnepnapot örökíti meg, amikor áldozat bemutatása során a terrakottákat valamely szentélyben elhelyezték. A Servandus-műhely korhatározása szempontjából az idézett dátumok mindenképpen azt dokumentálják, hogy ekkortájt lehettek használatban a mester készítményei. F. Fremersdorf szerint Victor és Vindex működése⁵⁴ stíluskritikai szempontból Servandusénál korábbra tehető. Egyébként erre az időpontra esik a bonni és a trieri szentélykörzetek virágkora is,⁵⁵ ahol az aquincumhoz hasonló terrakottaegyütteseket találtak. Mindkét szentélykörzet a 138 és 164 közötti években keletkezhetett, pusztulásukat a 275 körüli évekre teszik.

H. Koethe megfigyelése szerint e szentélyekben a népi isteneknek áldoztak,⁵⁶ amelyeket a császárkorban a római hitvilág mezébe öltöztettek. A nyugati tartományokban a II. század vége felé emelik a legtöbb új szentélyt és faragják a legtöbb kultusz-szobrot, nem is szólva az ez idő tájt megsokszorozódó feliratos emlékekről.⁵⁷ Majdnem két évszázad kellett tehát ahhoz,⁵⁸ hogy a meglevő *bennszülött vallásos képzeteket romanizált módon* sikerüljön a provinciálisoknak kifejezniük.⁵⁹ Természetesen ez a folyamat korábban indul meg a nyugati tartományokban, s hamarabb is mutat fel eredményeket, hiszen e területek meghódítása hamarabb zajlott le, mint Pannóniáé a Duna középső szakaszán.

A nyugati tartományokban a helyi kőfaragók a római istenábrázolások közismert típusait vették át⁶⁰ pl. a sírkőplasztika szokványos típusait bennszülött istenek *oltárdíszéül* alkalmazták.⁶¹ Pannóniában azt figyelhettük meg, hogy a rajnai gyakorlattól eltérően nem itt helyben vette át a romanizáció során a tartomány lakossága a görög—római mitológia közismert képtípusait, hanem a közvetlen átvétel helyett a *korábban romanizált déli és nyugati provinciákban kialakult formákhoz nyúlt.*

A pannóniai termékenység-kultuszokhoz kapcsolható kőemlékek Savariában már a II. század első felében nyugati, alsó-rajnai mintaképekre utalnak. Ugyancsak innen származnak a pannóniai limes mentén szórványosan előforduló kis Venus-terrakották mintaképei is, amelyeket a különböző lelőhelyeken mind a II. század közepére kelteztek.⁶² Ide sorolhatók az áttört-

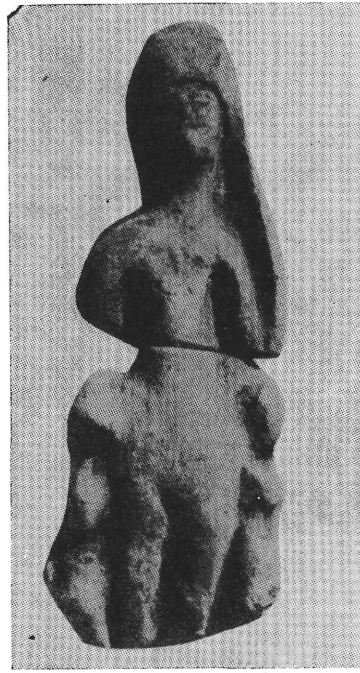
díszű ólom votív emlékek, amelyekkel legutóbb B. Thomas E. foglalkozott, s amelyeket általánosságban a II. században készítettek.⁶³ A kultuszhatások átvétele szempontjából fontos, hogy az emléktáblácskák dél felől, Moesia és Dél-Pannónia felől kapták közvetlen mintaképeiket.⁶⁴

A kultusz tovább él, sőt virágzik a III. század elejéig, s ez egyezik a pannóniai termékenység-istennőkre alkalmazható egyetlen felirat korával is.⁶⁵ Az emlék a provincia határain kívül került elő — a dél-galliai Lugdunumban —, s művelődéstörténeti szempontból értékes adatokat szolgáltat.

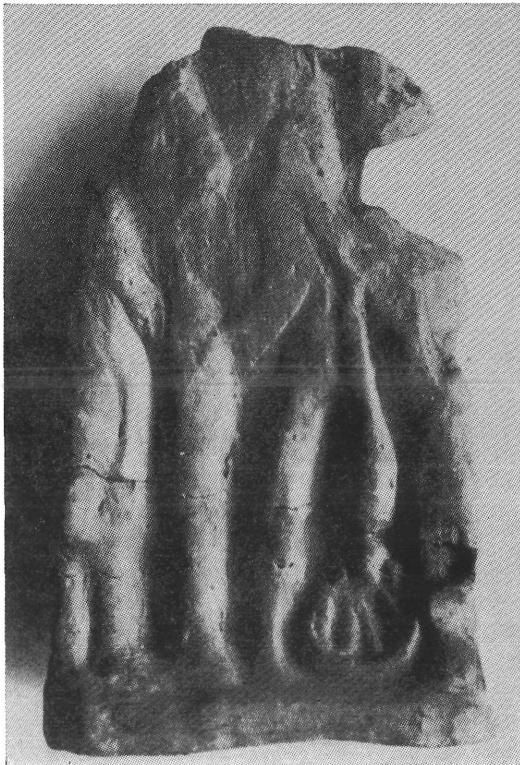
A germániai feliratok nagy részét ekkor helytartók és feleségeik, magasrangú legiótisztok és az állami adminisztráció tartományi vezetői állítják.⁶⁶ A „matres Pannoniorum” szülő oltárkövet Ti. Claudius Pompeianus, az I. Minervina legio tribunusa emelteti Septimius Severus idejében.⁶⁷ Talán nem véletlen, hogy Ti. Cl. Pompeianus azonos nevű apja korábban Aquincumban helytartóskodott, fia is könnyen megismerkedhetett a pannóniai helyi kultuszokkal. Az aquincumi termékenység-kultusz feltűnő sok szállal kapcsolódik a Rajna vidékéhez, s ebben jelentős szerepe lehetett az aquincumi kölni kolóniának, ezért részletesebben kitérünk ennek tevékenységére.

Nagy Lajos hívta fel a figyelmet egy aquincumi sírkőcsoportra, amelynek felirataiból kitűnik, hogy a II. század 30-as éveiben Aquincumban a kölni kereskedők temetkezési egyesülete állította azt elhunyt tagtársai részére.⁶⁸ Az egyik feliraton az egyesülés teljes neve a következőképpen hangzik: *cives consistentes leg. II. adiutricis Coloniae Agrippinenses transalpini*. Igen jelentős Alföldi A. észrevétele, miszerint a transalpini jelző csak abban az esetben logikus, ha a kölni kereskedőegyesülés — Köln felől nézve — eredetileg az Alpok innenső oldalán, vagyis Itáliában fejtett ki tevékenységet,⁶⁹ s akkor is megtartotta ezt a már fémjelzett nevet, amikor később a rajnai—dunai provinciák gazdasági vérkeringésébe kapcsolódott bele. Ettől az elképzeléstől függetlenül H. Schmitz a jelzót úgy értelmezi, hogy az aquincumi kereskedőegyesület a társulat *aquileiai ágához* tartozna, amely délről észak felé terjeszti ki üzleti kapcsolatait.⁷⁰ H. Aubin megfigyelései szerint a kölni kereskedők feliratai a Rajna és a Duna vonalán végig, Triertől Dáciáig megtalálhatók,⁷¹ s minthogy Aquincum a dunai kereskedelem szempontjából az egyik legfontosabb gócpont volt⁷² a barbaricumba, valamint a Dáciába irányuló kereskedelem miatt, érthető, ha a társulatnak itt székháza állott, sőt a társulati tagoknak saját temetkezési egyesületük is volt.

Ilyen kereskedelmi egyesülések és ezek székházai a kor szokása alapján a birodalom jelentősebb gazdasági csomópontjain megtalálhatók.⁷³ Rómában, ha nem is minden nagyobb provin-

12. kép. Venus-terrakották

13. kép. Venus gyermekekkel

ciális ipari centrumnak, de majd minden provinciának megvolt a maga gyülekező helye. A gyakorlat az volt, hogy éppen a forum környéki kisebb szállodákat, kocsmákat bérelték vidéki kereskedőegyesületek, ahol a társulati tagok üzleti útjuk alkalmával szálláshoz és ellátáshoz is jutottak, s egymással is fenntarthatták a szükséges kapcsolatokat. Dáciában pl. több különböző kisázsiai várost képviselő kereskedelmi egyesülésről tudunk,⁷⁴ de pl. olyan kereskedőtársulat emlékét is megőrizte egy felirat,⁷⁵ amely „collegium peregrinorum”-ról szól. Savariában és végig a borostyánkő útvonalon köztudomásúan észak-itáliai üzletházak képviselői tartották kezükben a piacot.⁷⁶ Ezek az adatok az elterjedt emlékényaggal párhuzamosan világosan jelzik, hogy egy-egy ipari központ, mint pl. Alexandria, Köln, Aquileia, milyen sugarú körben és mikor fejtette ki tevékenységét, érezte hatását.

Nézzük meg tehát ebből a szempontból, hogy mikor kerültek a kölniek Aquincumba?

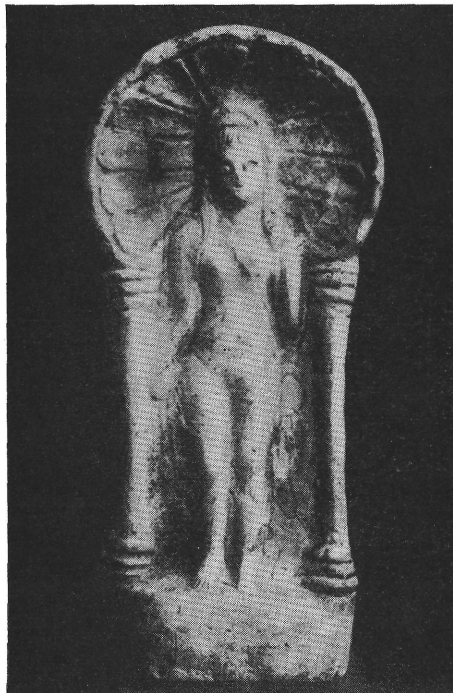
A Nagy L. által publikált és már említett sírkövek egyike 138-ból való,⁷⁷ tehát ekkor már itt voltak a városban. Viszont nem tartjuk valószínűnek, hogy Hadrianus uralkodása előtt ide kerültek volna, miután a dunai limesút kiépítéséhez a lényeges lépést csak Traianus tette meg 100-ban a Vaskapu áttörésével, s csak ezután épül ki teljes hosszában, átkelőhelyekkel, és postaállomásokkal végig minden szakasz.⁷⁸ Ebben az időpontban gazdasági okokból átszervezték a hadsereg ellátását. Az I. század folyamán még Itáliából érkeztek a császári szállítások. A költségsökkentést lényegesen elősegítette a szállításoknál az útvonal lerövidítése; ezért helyben, a környékről szerezték be az utánpótlást.⁷⁹ Ez a megfontolás döntően befolyásolta az ipar decentralizációját. S ezzel magyarázhatjuk valószínűleg azt is, hogy a korábban Itáliában tevékenykedő kereskedők most a dunai provinciákba helyezték át működésük súlypontját. A kölniek elsősorban had-

seregszállítók lehettek, ez szintén a nevükből tűnik ki, s így természetes, hogy kezdetben az aquincumi legióstábor mellett, annak canabaejában laktak.

Aquincum szempontjából megváltozik jelentőségük akkor, amikor innen átköltöznek a polgárvárosba,⁸⁰ amely röviddel azelőtt kapott municipium rangot,⁸¹ s ennek következtében óriási fellendülés észlelhető a település életében. Rövid egy-két évtized alatt az egész városkép átalakult, s a korábbi rendezetlen, bennszülött jellegű falu helyén⁸² rendezett utcákat szegélyező középületek, emeletes lakóházak, sétacsarnokok, közművek létesülnek az ekkor megépülő városfalon belül. Aquincum legkorábbi periódusa ma még nincs feltárva, csak a zezugos utcarendszer alapján következtetnek arra, hogy a korábbi utcahálózatot követi ez az építkezési korszak.⁸³ Viszont a városfal, a főutcákat szegélyező épületek,⁸⁴ boltsor az É—D-i út teljes hosszában,⁸⁵ a város középpontjában emelkedő fürdők, szállók és a kézművesek magánházai az aquaeductus mentén:⁸⁶ első periódusában mind Hadrianus-kori építkezés,⁸⁷ korábbi épületek elplanírozott rétege fölött.

Lényegesnek tartjuk e korszak gazdasági életének módosulásához az úthálózatban beálló változást. Ekkor épül ki ugyanis a polgárváros K—Ny-i főutcája, sokkal szélesebb kivitelben, mint a korábbi alapozású É—D-i főút.⁸⁸ Ez a K—Ny-i tengely a dunai kikötőt hivatott összekötni az ekkor épülő s Brigetióba vezető limesúttal. A kikötő is ekkor keletkezhetett, vagy legalábbis ekkor vált jelentőssé, amire abból következtethetünk, hogy az É—D-i irányú közlekedés helyett a város ütőerében a kikötő felé fordult az érdeklődés. Erre azért kerülhetett sor, mert ugyanekkor, a II. század 30-as éveiben megépülnek a város és a környék ellátását biztosító különböző ipari műhelyek, pl. éppen az említett Ny-i útvonal mentén egy nagyméretű fazekastelep.⁸⁹ Bár semmi adatunk sincs még rá, de csak itt, a patak partján képzelhetők el a bőrkidolgozó és szövőműhelyek. Majd tovább ugyanitt, az út mentén húzódott a város legkorábbi úrnatemetője⁹⁰ gazdag síremlékeivel, ahova a kölni polgárok is temetkeztek.

Már korábbi megfigyelések rögzítették a kölniek átköltöztetésének időpontját a táborból, ugyanis éppen az egyik sírkő feliratán még canabae lakosainak, egy másikon már a municipium rangú civilváros polgárainak⁹¹ nevezik őket. Az épülettípusok kölni párhuzamai alapján⁹² arra gondolunk, hogy a városkép megformálásában is szerepük lehetett. Arra vonatkozóan, hogy a

14. kép. Venus-terrakotta Trierből

15—16. kép. Abundantia-terrakották Kölnből, ill. Aquincumból

17. kép. Ülő nőalak csecsemővel

város ipari életének kialakításában milyen mértékig vettek részt, csak közvetett adataink vannak. Az említett Hadrianus-kori polgárvárosi fazekasműhelyben készült edényekről formakincsük és díszítésük stíluselemei elárulták, hogy semmilyen kapcsolatban sincsenek sem a korábbi, sem a velük párhuzamosan üzemben levő táborvárosi fazekasműhelyek edényeivel, hanem közvetlenül dél-pannóniai és nyugati hatásokat tükröznek.⁹³ Viszont később helyi technikával alkalmazzák ezeket az idegenből másolt motívumokat, tehát az eredetileg nyugatról idekerült műhelytulajdonos, fazekasmester bennszületett alkalmazottakkal dolgoztathatott. Az eddig ismertté vált kölniek névanyagában L. Vepintalia (vagy Luepintania) libertus pl. kölni kereskedőház képviselőjében élhetett itt.⁹⁴

A fazekasműhely mellett a helyi kőfaragók is rajnai mintaképek alapján dolgoztak ebben az időben, ennek bizonyító adatait, a képtípusok módosulását számos tanulmány ismertette.⁹⁵ Helyi üvegyártásról még nem tudunk, viszont a hamvasztásos sírok mellékletei azt bizonyítják, hogy importált üvegekészleteket használtak ekkor⁹⁶ a helyi készítésű kerámiával együtt, amely utóbbit könnyebben lehetett előállítani.

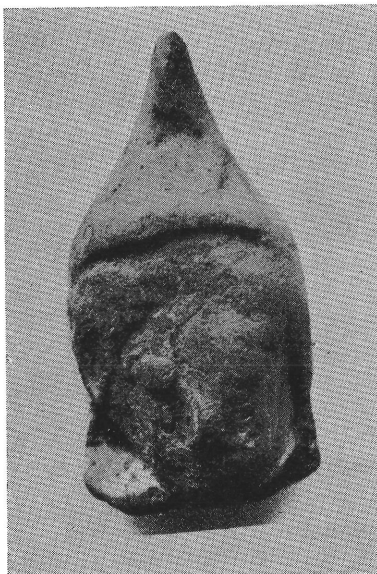
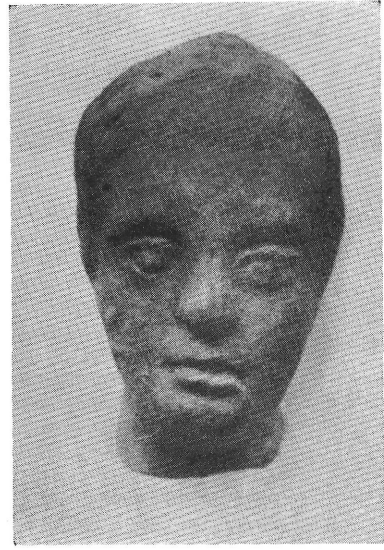
Mindezek alapján arra gondolunk, hogy a kölni kereskedők, akik a II. század első felében a tábor mellett megtelepedve a legio ellátását szervezték, később az újonnan kiépülő

polgárvárosban részben kölni megbízóik érdekeit képviselve, részint magánvállalkozóként *vagyonukat iparba fektették*.⁹⁷

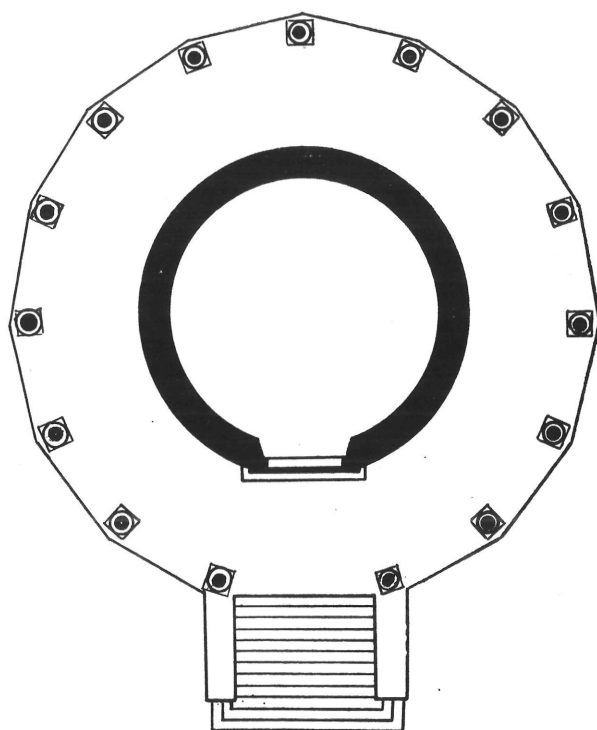
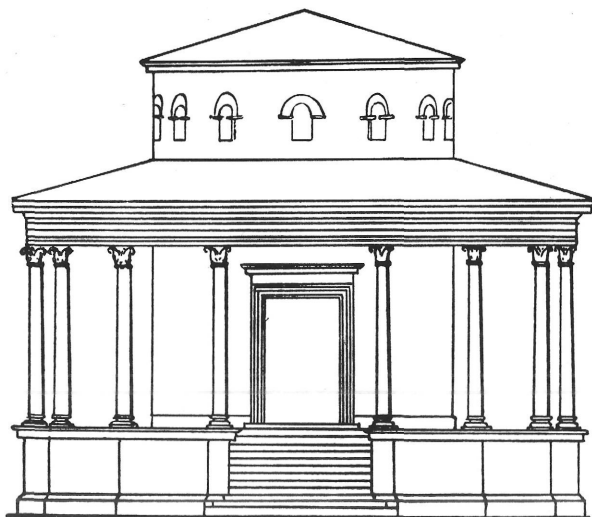
A II. században birodalomszerte nagyobb változás állt be a városi lakosság vagyoni helyzetében, Itáliában némileg eltolódik az arány a pénzarisztokrácia és a közepes vagyonú földbirtokos réteg között, az utóbbiak előnyére, s ez hatással volt a városi társadalom kialakulására.⁹⁸ A kölniek aquincumi vállalkozásaik révén meggazdagodva, vagyonuk révén a városi társadalomban is szerepet játszhattak.⁹⁹ Temetkezésük elárulja, hogy a lakosság tehetősebb rétegéhez tartoztak. A frissen kibontakozó városban érthető felfelé törekvésük, mert az új s hihetetlenül tarka összetételű lakosság¹⁰⁰ keretében jobban érvényesülhettek, ez újonnan romanizált provincia új alapítású fővárosában műveltségük révén is az elsők közé tartozhattak.

Már korábban rámutattunk arra, hogy az aquincumi kerámiaipar a legtöbb exportáruval közvetlenül a markomann háborúk után, a II–III. század fordulóján jelentkezik a várostól délre fekvő Intercisában,¹⁰¹ sőt a távoli Dáciában is.¹⁰² A temetkezési rítus elterjedése s az itt feltűnő kölni terrakottatípusok alapján arra gondolunk, hogy ekkor talán lerakata is lehetett Intercisában a kölni kereskedők egyesületének. Ez a város volt a Dáciába irányuló kereskedelem csomópontja.

Összegezve az elmondottakat, Pannónia kelta alaprétegű helyi lakossága egy életet és halált osztó termékenység-istennőnek áldozhatott a római foglalást megelőző időben. Ahhoz, hogy a császárkorban romanizált módon jusson kifejezésre az istennő alakja és jellemző tulajdonságai, a korábban romanizált Rajna menti provinciálisoktól vette át a már interpretált kész kép-

18. kép. Terrakotta fejcskék Aquincumból

19. kép. Az aquincumi polgárváros sokszögű szentélye

típusokat. Az átvétel során több Rajna menti szokás meghonosodott, pl. a padkás sírok alkalmazása, a halott mellé három példányban helyezett tárgyak szokása stb. Ebben az átvételben a Duna menti kereskedelmi út miatt itt élő kölnieknek is szerep jutott, akik Aquincumból irányították a provincia gazdasági életének egy részét a II. században.

JEGYZETEK

¹ *F. Fremersdorf*, Der Rheinische Export nach edm Donauraume. Diss. Pann. 2. 10. 1938, 168.

² Uo. 175. — *Nagy L.*: Budapest története. I. köt. Bp. 1942, CXIX. t.

³ *S. Loeschke*, Der Tempelbezirk im Altbachtale zu Trier. Berlin 1938, 138. — *O. Klose—M. Silber*, Iuvavum. Führer durch die Altertumsammlungen des Museums Carolino-Augusteum in Salzburg. Wien 1929, 78. old., 41. kép. — *H. Lehner*: BJ 110 (1903) 202.

⁴ *Sz. K. Póczy*: AAA 7 (1956) 118—119.

⁵ Csak a jellegzetesebb típus-példányokat soroljuk fel: *a*) Szembenálló nőalak, vállára hulló hosszú hajjal, fején diadém, széttárt köpenye alatt az alak jobb oldalán kis Priapos-alak, bal oldalán kagyló. — *b*) Az előbb leírt szembenálló alak, köpenyével mindkét oldalán egy-egy gyermeket takar be. — *c*) Az előző Venus-figura jobb karját bal melle elé emeli, baljával lágyékához tartja leomló palástját. Lába előtt szemben álló kis Priapos-figura. — *d*) Az előző típus mellékalak nélkül, némely példányon ellentett kartartással. — *e*) A „c” alatt leírt terrakottatípus negatív mintája. — *f*) Diadémmal ékes ülő nőalak jobbáiban paterával, baljában bőségszaruval. — *g*) Psyche frizurás kis női fejek, mellképek. — *h*) Mosolygó fiú mellképei. — *i*) Az előző típus öntőmintája. — *j*) Phryg-sapkás férfifej, egészen porózus gyenge homokkőből, s ennek megfelelő női fejtípus diadémmal. — *k*) Apolló-mellképek.

⁶ *B. Kuzsinszky*, Ausgrabungen u. Funde. Bp. 1934, 17. — *Nagy L.*: Budapest története. I. köt. Bp. 1942, 582. old., 23. kép. — *Szilágyi J.*, Aquineum. Bp. 1956, 74. — *Nagy T.*: Budapest története. I. köt. Bp. 1942, 401.

⁷ *Nagy L.*: Bud. Rég. XII. köt. Bp. 1937, 263. — Uő.: Budapest története. I. köt. Bp. 1942, 635. A terület kronológiájához legutóbb: *B. Thomas E.*: Bud. Rég. XVI. köt. Bp. 1956, 91.

⁸ *Póczy* i. h. 118.

⁹ *Kuzsinszky B.*: Bud. Rég. XI. köt. Bp. 1932, 5. kk

¹⁰ *Sági K.*: Intercisa. I. köt. Arch. Hung. 33 (1954) 24. t. 13. — *Hekler A.*: Arch. Ért. (1910) 38.

¹¹ *Fettich N.*: Országos Magyar Régészeti Társulat Évkönyve. 1923—1926. 96. — A darab lt. sz. az MNM-ban: 64/1904—17.

¹² *Sági* i. h. 47. A 4. sírban. Leletegyüttesében agyag Priapos-szobrocska és agyaggalamb. Uo. 59, 36. sír.

¹³ *Barkóczy L.*: FA (1956) 66. old., 18. t. 10. Leletegyüttesében Priapos-szobrocska és kakas (18. t. 11—12).

¹⁴ Albertfalván Nagy T. ásatása, publikálatlan. Az aquincumi canabae északi szegélyén húzóódó temetőben, a Bogdányi úton szintén sír leletegyüttesében szerepelt egy kis Venus és Priapos-terrakotta. Publikálatlan.

¹⁵ Brigetio canabaejának ún. kurucdombi faze-kastelepen taláta Radnóti A., publikálatlan.

¹⁶ Említi: *Nagy T.*: Budapest története. I. köt. Bp. 1942, 401.

¹⁷ *Szilágyi* i. m. 74.

¹⁸ *M. Ihm*, Matres, Matronae, Matrae. Roschers Lexikon. 1897, 2464, 1—4. ábra.

¹⁹ *L. Hahl*, Zur Matronenverehrung in Niedergermanien. Germania 21 (1937) 256.

²⁰ *Ihm* i. m. 2464. kk. — *M. Siebourg*, Zu rheinischen Inschriften. BJ 140—141 (1936) 422. kk. — *L. Hahl*: BJ 140—141 (1936) 258.

²¹ *F. Drexel*: JSI 30 (1915) 26.

²² *Alföldi A.*, Pannónia rómaiságának kialakulása. Századok 70 (1936) 13.

²³ *Ihm* i. m. 2473.

²⁴ *H. Kenner*: JÖAI 43 (1958) 66, 60.

²⁵ Ehhez legutóbb: *H. Schmitz*, Colonia Claudia Ara Agrippinensium. 1956, 137.

²⁶ Vö.: *Brelích A.*: Diss. Pann. 2. 10. 1938, 48. kk. — *Nagy T.*: Arch. Ért. (1956) 224.

²⁷ *Fettich* i. h. 96. — Ehhez a kérdéshez azóta: *B. Thomas E.*: Arch. Ért. (1952) 36. — *Nagy T.*: Ant. Hung. 2 (1948) 215. kk.

²⁸ A termékenységet terjesztő és védő istennő fogalmához: *E. Bickel*: BJ 143—144 (1939) 217. — *Kenner* i. h. 64. — *Loeschke* i. m. 138.

²⁹ *Bickel* (i. h. 218) megfigyelte, hogy ugyanez a turbános típus Galliában és az észak-itáliai kelta vidékeken is hiányzik. Szerinte ez az ábrázolásmód a Rajna mellékén egy ősi germán termékenységrítus beütése, a szóban forgó kultusznak nyelvi bizonyítékai is maradtak a Rajna menti császárkori bennszülött kultuszokban.

³⁰ Ugyanezek az alakok Aquincumtól távolálló területen is megvannak az istennő kultuszinventárjában, pl. Iuvavumban (*A. Schober*, Römerzeit in Österreich. 1935, 4. old., 62. kép; *Klose—Silber* i. m. 75. old., 51. kép; *Kenner* i. h. 61, 64), Kölnben (*F. Fremersdorf*, Neue Beiträge zur Topographie d. röm. Köln. Berlin 1950, 58. kk., 9. t.), Trierben (*Loeschke* i. m. 61. kk.), egy flandriai bennszülött szentélyben (*Kenner* i. h. 65), Graz mellett (*E. Svoboda*, Carnuntum. 1958, 164).

³¹ *Sági* i. h. 67. Az intercisai sírletekkel kapcsolatban *Hekler* (i. h.) Bern mellett rossfeldi sírokra figyelmeztet, ahol szintén sírokban kerültek elő terrakotta mellképek. — Vö.: ASA (1909) I. t. 1. — A sírba helyezett Venus- és Priapos-terrakottákhoz lásd még: *Brelích* i. h. 50.

³² *F. Fremersdorf*, Das Römergrab in Weiden bei Köln. 1957, 22. old., 4. t.

³³ *Sági* i. h. 111.

³⁴ *Fitz J.*: Arch. Ért. (1959) 142.

³⁵ *Nagy L.*: Budapest története. I. köt. Bp. 1942, 337. — Ugyanez a sírrítus a III. században is megvan Aquincumban a Bogdányi úton. Publikálatlan.

³⁶ Ehhez pl.: *M. Siebourg*: BJ 138 (1933) 103; *F. Fremersdorf*: BJ (1933) 67, 11. ábra. — Pl. 68. és 78. sír.

³⁷ L. 23. jegyzet.

³⁸ Ehhez: *Nagy L.*: Budapest története. I. köt. Bp. 1942, 661. old., 67. t.

³⁹ *Nagy L.*: Germania 15 (1931) 264; és 16 (1932) 290.

- ⁴⁰ *Finály G.* : Arch. Anz. 40 (1925) 289. — *F. Oelmann* : Germania 17 (1933) 178; *Nagy L.* : Budapest története. I. köt. Bp. 1942, 582. Egy kerek szentélyről, illetve kör alaprajzú kultikus épületről számol be *Nagy L.* az 1935. évi feltárások során. Ez a polgárváros déli kapujának szomszédságában állott: Bud. Rég. XII. köt. Bp. 1937, 273.
- ⁴¹ *H. Koethe* : BRGK 23 (1933) 11.
- ⁴² Uo. 19.
- ⁴³ *Szilágyi J.* : Bud. Rég. XVI. köt. Bp. 1956, 404. old., 13. kép. — Uő., Aquincum... 74. — Vö.: *Koethe* i. m. 104.
- ⁴⁴ *R. G. Collingwood* : The archeology of roman Britain. 1930, 140. old., 35a kép.
- ⁴⁵ Poetovióban és Carnuntumban tártak fel még hasonló szentélytípusokat Pannónia területén, ehhez: *Alföldi A.* : Századok 70 (1936) 13; *Schober* i. m. 47. kk.; *M. Abramšč*, Führer d. Poetovio. 1925, 24. kk.
- ⁴⁶ *Kuzsinszky B.* : Bud. Rég. XI. köt. Bp. 1932, 270. — *Nagy L.* : Budapest története. I. köt. Bp. 1942, 582. — *Szeniléleky T.* : Bud. Rég. XIX. köt. Bp. 1959, 184.
- ⁴⁷ *Nagy L.* : Uo. 635. — *Póczy* i. h. 125.
- ⁴⁸ *H. Lehner* : BJ 110 (1903) 188. kk., különösen 202. — *Loeschke* i. m. 61. kk., 24. t. — *K. E. Krüger* : Tr. Z. 1 (1926) 2. old., 2. kép. — *F. Fremersdorf* : Die Denkmäler d. röm. Kölns. 1928, 34. t. — Uő.: Saalb. Jb. 9 (1939) 11. old., 6. t.
- ⁴⁹ *Lehner* i. h. 197. — *Fremersdorf*, Die Denkmäler... 11. kk. — Uő.: Germania 8 (1924) 27. kk. — *M. Siebourg* : BJ 138 (1933) 106.
- ⁵⁰ A bélyeg felbontásához vö.: *E. Kornemann* : RE 7 (1900) 543.
- ⁵¹ *Siebourg* i. h. 107. kk.
- ⁵² *Schmitz* i. m. 185.
- ⁵³ *W. Reusch* : Germania 20 (1936) 113.
- ⁵⁴ *J. Klingenberg* szerint Vindex a kölni Mars Ultor szentélyének kultuszszobrát másolta volna a II. század elején [BJ 140—141 (1936) 294]. A műhely datálásához legutóbb: *F. Fremersdorf*, Köln 1000 Jahre Stadt. 1950, 40.
- ⁵⁵ Vö.: *Loeschke* i. m. 139.
- ⁵⁶ *Koethe* i. m. 15.
- ⁵⁷ Összefoglalóan: *W. Schleiermacher* : BRGK 23 (1933) 138. — *Siebourg* (utóbb i. h. 120) idézett elméletével szemben *Schmitz* (i. m. 138) úgy véli, hogy a kultuszok feléledését részben a helyi elemek társadalmi feltörése okozta, részben a sok azonosság az akkortájt igen kedvelt Isis- és Semele-kultusszal. Azonban nem tudjuk, hogy nem fordított volt-e az utóbbi esetben a helyzet.
- ⁵⁸ Pl.: *Alföldi A.* : Századok 70 (1936) 9. — *Nagy L.* : Budapest története. I. köt. Bp. 1942, 618.
- ⁵⁹ Vö.: *Siebourg* i. h. 121.
- ⁶⁰ Ehhez: *Ihm* i. m. 2468, pl. az 1—3. ábrán a nőalakok attributumai. — *Bickel* i. h. 217.
- ⁶¹ *Schleiermacher* i. h. 139 (erről részletesen).
- ⁶² *Fettich* i. h. 91.
- ⁶³ *B. Thomas* utóbb i. h. 33, 35. old., 80. t.
- ⁶⁴ Már Radnóti A. figyelmeztetett a votív tárgyak thráciai kapcsolataira (vö.: *B. Thomas* utóbb i. h. 37), s véleményünk szerint ugyanazt az utat
- teszik meg pannóniai gyártásukig, mint az alakos ábrázolásos ládaveretek, amelyeket korban éppen megelőznenek. Ehhez: *Radnóti A.* : Intercisa. II. köt. Bp. 1957, 294.
- ⁶⁵ CIL XIII. 1466. Septimius Severus idejéből. *Ritterling E.* : Arch. Ért. (1927) 68.
- ⁶⁶ Vö.: *Siebourg* utóbb i. h. 108, 114. — *Schmitz* i. m. 138 (ettől eltérő véleménnyel).
- ⁶⁷ Talán ide sorolható még egy aquincumi fogadalmi emléktábla, vö.: *Hampel J.* : Arch. Ért. (1881) 171.
- ⁶⁸ *Nagy L.* : Germania 15 (1931) 64. — Uő.: Germania 16 (1932).
- ⁶⁹ *Alföldi A.* : Századok 81 (1947) 19.
- ⁷⁰ *Schmitz* i. m. 74.
- ⁷¹ *H. Aubin* : BJ 130 (1925) 23, 29. Ehhez még: *H. Niessen* : BJ 98 (1895) 168. kk.
- ⁷² *A. Mócsy* : Die Bevölkerung Pannoniens bis zu den Markomannen-Kriegen. 1959, 101.
- ⁷³ *B. Saria* : Pannonia 1 (1935) 176.
- ⁷⁴ Uo. 177. Ehhez még: *M. Rostovzeff*, Gesellschaft und Wirtschaft im röm. Kaiserreich. Leipzig 1929, 199. old., 78. jegyzet.
- ⁷⁵ *Saria* i. h. 178. — Vö.: ILS 7066.
- ⁷⁶ *J. Weinmann* : Mitt. d. Ver. f. Carnuntum 5 (1952) 9. — *A. Mócsy* : Acta Ant. 4 (1955) 222.
- ⁷⁷ *A. Mócsy* : AAA 3 (1953) 180.
- ⁷⁸ *Alföldi A.* : Századok 70 (1936) 15. — *F. Fremersdorf* : Diss. Pann. 2. 10. 1938, 181. kk.
- ⁷⁹ *Rostovzeff* i. m. 136, 306.
- ⁸⁰ Vö.: 39. jegyzet. — Ehhez még: *Mócsy* utóbb i. h. 189.
- ⁸¹ *Szilágyi*, Aquincum... 20. — *Alföldi A.* : Budapest története. I. köt. Bp. 1942, 277.
- ⁸² *Szilágyi*, Aquincum... 24. — Ehhez: *Klinkenberg* i. h. 290. kk.
- ⁸³ *Mócsy A.* : Arch. Ért. (1951) 109. — Vö.: *Swoboda* i. m. 142.
- ⁸⁴ A városfalhoz: *Nagy L.* : Bud. Rég. XII. köt. Bp. 1937, 262; a falat szegélyező utca és házior: *Szilágyi J.* : Bud. Rég. XV. köt. Bp. 1950, 312.
- ⁸⁵ Vö.: *Juhász Gy.* : Arch. Ért. (1936) 33. Véleményünk szerint a boltsor nem éghetett le mindjárt a II. század második—harmadik évtizedében, mert a sigillata-anyag, amit tartalmazott, a mai álláspont szerint későbbi annál. Vö.: *J. A. Stanfield—G. Simpson*, Central Gaulish potters. 1958, XLIII. t. A leletegyüttesben ún. rhaetiai edény import darabja is szerepel a század közepéből. Az egyik bolthelyiségben az Aranyárok menti fazekasműhely áruját találták. Ez a műhely szintén a 30—40-es években volt üzemben. A nagy közfürdőhöz: *Thomas E.* : Bud. Rég. XVI. köt. Bp. 1955, 91.
- ⁸⁶ *Nagy L.* utóbb i. h. 263. — *Nagy T.* : Bud. Rég. XIII. köt. Bp. 1943, 384. — Uő.: Bud. Rég. XVIII. köt. Bp. 1958, 150.
- ⁸⁷ *Mócsy*, Bevölkerung... 70.
- ⁸⁸ *Nagy L.* : Budapest története. I. köt. Bp. 1942, 370. — *Szilágyi*, Aquincum... 28.
- ⁸⁹ *Nagy L.* utóbb i. h. 629.
- ⁹⁰ Uo. 630.
- ⁹¹ *Mócsy*, Bevölkerung... 379. jegyz.

⁹² Szilágyi, Aquincum . . . 104.

⁹³ Póczy i. h. 101.

⁹⁴ Mócsy A. : Arch. Ért. (1956) 145.

⁹⁵ Legutóbb összefoglaló irodalommal: Mócsy, Bevölkerung . . . 67. — Sz. Burger A. : Arch. Ért. (1956) 196.

⁹⁶ Erről legutóbb: Radóti i. h. 154.

⁹⁷ Aubin (i. h. 15) szerint a „negotiator” a kézművest is jelenti, aki saját árujával kereskedik. *Saria* (i. h. 176) arra figyelmeztet, hogy a provinciákban a „cives consistentes” már magánszervezkedést, kezdeményezést jelent.

⁹⁸ Ehhez: Rostovzeff i. m. 128. kk.

⁹⁹ Ehhez: Mócsy A. : AAA 3 (1953) 186.

¹⁰⁰ Nagy vonalakban: Alföldi A. : Századok 70 (1936) 62. kk. — Mócsy, Bevölkerung . . . 67, 102. kk.

¹⁰¹ Ehhez pl. a kerámiaiparban: Alföldi A. : Diss. Pann. 2. 10. 1938, 322; Póczy K. : Intercisa. II. köt. Bp. 1957.

¹⁰² CIL V 1047 M. Secundius Genialis col. Agrip. negotiator Daciscus. — Vö.: J. Eggers, Der röm. Import im freien Germanien. 1951, 67.

ТЕРРАКОТЫ КУЛЬТА БОГИНИ-МАТЕРИ ИЗ АКВИНКУМА

В ходе изложения рейнского экспорта Фр. Фремерсдорф в 1941 году дает описание скульптурного портрета улыбающегося мальчика из Аквинкума, попавшего из кельнской терракотовой мастерской в придунайский край. С тех пор в ходе раскопок в Аквинкуме были обнаружены несколько терракотовых работ, изготовленных на месте, но подражающих кельнским образцам. Эти типы терракот изредка встречаются также вне Аквинкума вдоль границы римской империи. В мастерских аквинкумского гражданского города сохранились также образцы негативов, испорченные экземпляры, и следовательно можно предполагать, что их поставляли отсюда в разные места. В связи с терракотовыми экземплярами из самых различных комплексов находок выдвигался вопрос: к инвентарю какого культа они принадлежали?

Большая часть терракот представляет нагую женскую фигуру в нескольких вариантах, иногда вместе с небольшой фигурой Приапа, а иной раз среди детей. Большинство терракот принадлежало к утвари многоугольного святилища; на этой основе прежнее исследование определило данное здание как святилище Венеры. Однако, из исследований автора выяснилось, что кельнские образцы аквинкумских терракот следует отнести к кругу распространенного в прирейнской области культа богини плодovitости. Саму богиню называли в отдельных областях различным образом, и в соответствии с этим ее изображения немного отклоняются друг от друга.

В Паннонии местами также появляются реминисценции культа богини плодovitости, причем на различных местах провинции местное население изображало ее по-разному, с более известными фигурами римских богов в период принципата. Согласно наблюдениям, в Паннонии в эпоху романизации для выражения древнего культа применяли оформлявшиеся в ранее романизованных южных и западных провинциях образцы картин, обряды погребения и формы культа. В Аквинкуме начиная с середины II столетия бросается в глаза большое количество непосредственных заимствований из Кельна и прирейнской об-

ласти, в чем на основании приведенных в настоящей статье данных значительную роль играла предположительно колония кельнских торговцев, работавших в Аквинкуме.

В дальнейшем автор подробно распространяется на обоснование кельнских торговцев и их постройки в Аквинкуме, далее на их разнообразную промышленную деятельность, благодаря которой они развили промышленность Аквинкума до такой степени, что на рубеже II—III столетий товары из местных мастерских экспортировались в соседние провинции. Благодаря своему имуществу и своей культуре разбогатевшие кельнские купцы обеспечили себе место также в руководящем слое новообразовавшейся столицы провинции, и таким образом они оказали большое влияние также на духовную жизнь города. В Аквинкуме было учреждено их культовое общество, а затем в конце II столетия на основе образцов из прирейнской области было построено святилище богини-матери, в котором при раскопках были обнаружены скопированные по кельнским образцам предметы культа.

Подытоживая замысел статьи: в период до римской оккупации туземное население Паннонии с кельтским основным составом предположительно жертвовало богине-матери покровительнице и богине плодovitости хтонического характера. В целях выражения облика и характерных черт богини население городов Паннонии в эпоху римской империи заимствовало от уже раньше романизованных провинций в прирейнской области там уже оформившиеся готовые образцы подобного культа. Разумеется, в ходе заимствований паннонский культ богини-матери расширялся несколькими, распространенными в прирейнской области обрядными элементами, как напр. применение могил со скамейками, помещение вещей в трех экземплярах возле умершего и т. д. В этих заимствованиях играли значительную роль жившие около торгового пути вдоль Дуная кельнские купцы, которые во II столетии и в первой половине III столетия из Аквинкума руководили одной ветвью экономической жизни провинции.